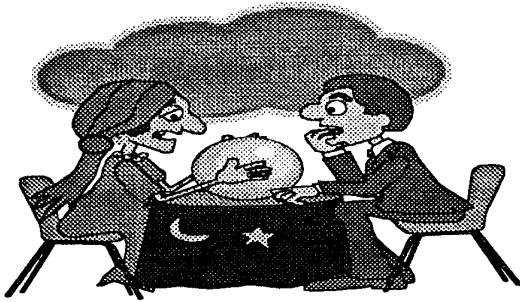

แม่มดในโลกตะวันตก

ผศ.ดร.นฤมล กาญจนทัต*

เมื่อพูดถึงแม่มด คนทั่ว ๆ ไปตั้งแต่เด็กเล็ก ๆ ที่เริ่มฟังนิทานหรือเทพนิยายตะวันตก ก็จะคิดถึงผู้หญิง (มักจะชรา) ใจร้าย มีเวทมนตร์ลึกลับคอยจ้องทำร้ายตัวเองในนิทาน บางครั้งก็แปลงตัวมาใช้เล่ห์หลวง กลั่นแกล้งหรือมุ่งหมายชีวิตผู้อื่น เมื่อพิจารณาภาพของแม่มดดังที่กล่าวมานี้ อาจมีคำถามว่าแม่มดในโลกตะวันตกเป็นใคร ทำไมตัวร้ายเอกพวกนี้จึงต้องเป็นผู้หญิง และในโลกนอกนิทานตามประวัติศาสตร์ ผู้ที่ได้ชื่อว่าเป็น “แม่มด” เป็นคนประเภทใด คนประเภทนี้มีในสังคมจริง ๆ หรือไม่

ตามประเพณีนิยมแห่งโลกตะวันตก การจะเริ่มต้นเรื่องใด ๆ ก็ต้องกลับไปทีกรีซโบราณ แม่มดมีชื่อในนิทานกรีกได้แก่ นางเซอร์ซี (Circe) ในมหากาพย์โอดิสซีย์ (Odyssey) ตามเรื่องกล่าวกันว่า นางเซอร์ซี ครองเกาะรู้งอรุณ เมื่อโอดิสซียุส (Odysseus) หรือที่คนไทยรู้จักในนามยูลิสซีสเดินทางกลับจากสงครามกรุงทรอยมาแวะที่เกาะนี้ นางก็ใช้เวทมนตร์ลงให้ทหารของโอดิสซียุสกินอาหารใส่ยาพิษ ทหารที่กินก็กลายเป็นหมู มีแต่โอดิสซียุสผู้มีสติและปัญญา (และมีเทพคุ้มครอง) เท่านั้นที่ไม่หลงกลกลายเป็นหมู และเอาชนะนางได้ แต่กระนั้นก็หลงเสน่ห์เถลไถลอยู่กับนางจนมีบุตรด้วยกันสามคน

ผู้ที่เคยอ่านเทพนิยายกริมม์ หรือเคยดูภาพยนตร์การ์ตูนที่วอลท์ ดิสนีย์เลือกเอาเทพนิยายยอดนิยามมาดัดแปลงเสนอมหาชนก็คงมีความเคยชินว่าตัวร้ายหลักในเทพนิยายพวกนี้หลายต่อหลายเรื่องก็คือ “แม่เลี้ยง” และ “แม่มด” ในเรื่องสโนไวท์และคนแคระทั้งเจ็ด ตัวร้ายเป็นทั้งแม่เลี้ยงและแม่มด

*ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ภาควิชาภาษาตะวันตก คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี

ในคนเดียวกัน ซึ่งปรากฏตนในฐานะราชินีผู้เลอโฉม และหลงติดยึดรูปโฉมในเงากระจก จนต้องตามไปฆ่าสโนไวท์ลูกเลี้ยงซึ่งนางถือเป็นคู่แข่ง โดยปลอมเป็นหญิงชราเอาแอปเปิลใส่ยาพิษไปให้สโนไวท์กิน ส่วนในเรื่องแฮนเซลและเกรเทล (Hansel and Gretel) นั้น ตัวร้ายมีสองคน คือ แม่เลี้ยงที่อยู่ให้พ่อของแฮนเซลและเกรเทลเอาลูกไปปล่อยป่า และแม่มดที่สร้างกระท่อมขนมหวานไว้ล่อเด็กชายหญิงทั้งสองพี่น้อง ซึ่งกำลังหิวขณะหลงทางกลางป่า เพื่อจะเอาไปทำเป็นอาหารกิน

แม่มดที่นักอ่านวรรณกรรมเอกตะวันตกรู้จักดี น่าจะได้แก่สามแม่มดในบทละครโศกนาฏกรรมของเชกสเปียร์ (Shakespeare) เรื่อง แมคเบธ (Macbeth) ซึ่งปรากฏภายในฉากแรกของเรื่องเพื่อให้คำทำนายกำกวมจุดประกายกิเลสแก่แมคเบธขุนศึกผู้ทะเยอทะยานหวังจะได้เป็นกษัตริย์ในอนาคต คำทำนายที่สอดคล้องกับความปรารถนาในใจยั่วให้แมคเบธร่วมกับภรรยาวางแผนสังหารกษัตริย์และยึดราชบัลลังก์ นำสังเกตด้วยว่าภรรยาของแมคเบธมีบทบาทเด่นในการวางแผน ลงมือและกระตุ้นให้สามีประกอบการร้ายอย่างเด็ดเดี่ยว มีบทบาทใกล้เคียง ๆ แม่มดเช่นกัน จนชวนให้คิดว่าแม่มดทั้งสามก็ดี ภรรยาของแมคเบธก็ดี ล้วนเป็นบุคลลาธิษฐานแสดงถึงความทะยานอยากของแมคเบธเอง

ในประวัติศาสตร์มีบุคคลจำนวนไม่น้อยที่ถูกคริสตจักรกล่าวหาว่าเป็นแม่มดและถูกลงโทษจนถึงชีวิต โดยเฉพาะในช่วงการล่าแม่มดระหว่างคริสต์ศตวรรษ 15-17 ในยุโรปและอเมริกา ในศตวรรษที่ 20 มีนักประพันธ์นำเรื่องเกี่ยวกับผู้ถูกกล่าวหาว่าเป็นแม่มดอย่างน้อยสองคนมาเขียนเป็นบทละครสะท้อนอารมณ์ซึ่งมีชื่อเสียงมากสองเรื่อง คือ เซนต์โจน (Saint Joan) เขียนโดย จอร์จ เบอ์นาร์ด ชอว์ (George Bernard Shaw) เมื่อ ค.ศ.1923 และเดอะครูซิเบิล (The Crucible) เขียนโดย อาร์เธอร์ มิลเลอร์ (Arthur Miller) เมื่อ ค.ศ.1953

เซนต์โจน เป็นบทละครที่สร้างจากเรื่องของ โจน ออฟ อาร์ค (Joan of Arc) วีรสตรีสาวน้อยชนบท ซึ่งเป็นผู้ช่วยมกุฎราชกุมารฝรั่งเศส นำทัพปลดแอกฝรั่งเศสต่อสู้ทัพอังกฤษผู้มารุกรานยึดครองประเทศฝรั่งเศส เมื่อศตวรรษที่ 15 โจน ออฟ อาร์ค มีชัยชนะทัพอังกฤษ และสถาปนาองค์มกุฎราชกุมารขึ้นเป็นพระเจ้าชาร์ลส์ที่ 8 แต่กลับถูกขุนนางฝรั่งเศสกล่าวหาว่าเป็นแม่มดเพราะริษยาวีรกรรมของเธอ และรู้สึกเสียหน้าที่ไม่มีความสามารถเสมอสาวน้อยบ้านนอกผู้นี้ โจน ออฟ อาร์คถูกศาลของศาสนจักรซึ่งรับใช้อังกฤษตัดสินว่าเป็นแม่มด และถูกเผาทั้งเป็นกลางตลาดเมือง รูอง (Rouen) เมื่อ ค.ศ.1431 ขณะอายุไม่ถึง 20 ปี วีรสตรี "แม่มด" ผู้นี้ได้รับการสถาปนาจากคริสตจักรให้เป็นนักบุญเมื่อต้นศตวรรษที่ 20 นับเป็นเวลากว่าเกือบ 500 ปี หลังจากเสียชีวิต

บทละครเรื่องเดอะครูซิเบิล สร้างจากข้อมูลทางประวัติศาสตร์ ช่วงการล่าแม่มดที่เมืองเซเลียม (Salem) รัฐ แมสซาชูเซตส์ เมื่อ ค.ศ.1692 ปลายยุคเคร่งศาสนาพิวริตัน (Puritanism) เอลิซาเบธ สตรีในเรื่องที่ถูกกล่าวหาว่าเป็นแม่มดนั้นเป็นแม่บ้านธรรมดา ส่วนแอบิเกลซึ่งเป็นผู้กล่าวหา นั้นเป็นอดีตสาวใช้ของเอลิซาเบธ แอบิเกลลอบรักกับสามีของเอลิซาเบธ เมื่อถูกเอลิซาเบธจับได้และไล่ออกก็เจ็บแค้น และกล่าวหาเอลิซาเบธว่าเป็นแม่มด เพราะหากเอลิซาเบธถูกประหารชีวิต นอกจากจะได้แก้แค้นแล้ว แอบิเกลยังหวังจะได้แต่งงานกับสามีของเอลิซาเบธด้วย ละครอิงประวัติศาสตร์เรื่องนี้สะท้อนบรรยากาศอันอึดอัดในสังคมที่เต็มไปด้วยการเก็บกด (repression) ไร้เสรีภาพในการแสดงออกตามธรรมชาติมนุษย์ เพราะหากแสดงออกตามความรู้สึกที่แท้จริงแต่ผิดหลักศาสนา ก็จะถูกเพื่อนบ้านนำไปฟ้องร้องกับทางการและถูกลงโทษ ในสภาวะการณ์ที่เต็มไปด้วยความระแวงระวังหวาดกลัวเช่นนี้เอื้อต่อการปลุกกระแส เพื่อทำร้ายบุคคลหรือกลุ่มคนเพราะทุกคนในสังคมอยู่ในภาวะเครียด ต้องการเหยื่อหรือ “แพะรับบาป” เพื่อปลดปล่อยอารมณ์และความรู้สึกผิดบาปในจิตใจ “แม่มด” จึงถูกสร้างขึ้นเพื่อเป็นเหยื่อรับบาปนั้น

จากวรรณกรรมตะวันตกซึ่งมีแม่มดปรากฏอยู่ บทบาทของแม่มดดูจะเกี่ยวข้องกับกิเลส ตัณหามนุษย์ กล่าวคือ นางเซอร์ซีแสดงผลร้ายของการหลงระเหิงกับการกิน แม่มดในเรื่องแฮนเซลและเกรเทล ก็ล่อเด็กทั้งสองด้วยอาหารและที่พำนัก แม่มดแม่เลี้ยงของสโนไวท์ก็ล่อสโนไวท์ด้วยอาหารเช่นกัน (ตัวแม่มดเองก็ลุ่มหลงเป็นทาสของรูปโฉม) ส่วนแม่มดทั้งสามของแม็คเบธ ก็ล่อลวงให้แม็คเบธมีกิเลสอยากได้อำนาจ อันเป็นยอดปรารถนาของชายฉกรรจ์ ผู้ที่ไม่อาจทนความเย้ายวนเหล่านี้ได้ก็ต้องเผชิญกับหายนะ หรือตกเป็นเหยื่อของแม่มด พระเอกโอดิสซียุสเป็นผู้เดียวที่เอาชนะความเย้ายวนนี้ได้ทั้งนี้เพราะตัวเอกในมหากาพย์นี้เป็นตัวละครที่มีปัญญาเป็นที่โปรดปรานของเทวีอธีนา (Athena) ซึ่งเป็นเทวีแห่งปัญญาของกรีก เมื่อมีปัญญาก็สามารถมองทะลุความเย้ายวนที่เคลือบมหันตภัยภายในได้ แต่เหตุใดแม่มดตัวร้ายทั้งหลายจึงต้องเป็นสตรี ในยุคล่าแม่มดของยุโรป ประวัติศาสตร์ยุโรปประพรมว่ามีผู้หญิงกว่าแสนคนที่ถูกประหารชีวิตด้วยการเผาทั้งเป็น เพราะถูกตัดสินว่าเป็นแม่มด กล่าวกันว่าในการพิสูจน์บางครั้งใช้วิธีโยนลงน้ำ หากลอยได้ไม่จมน้ำตาย ก็ถือว่ามิเวทมนตร์เป็นแม่มดจริงต้องถูกเผา

วิพากกรรมของสตรีที่ถูกกล่าวหาว่าเป็นแม่มดนี้ มีต้นตอจากความเชื่อของคนยุคบุพกาล ซึ่งถือกันว่าสตรีเป็นผู้ที่มีอำนาจลึกลับเกี่ยวข้องกับอย่างลึกซึ้งกับเวทมนตร์มายา ทั้งนี้อาจเป็นเพราะผู้หญิงเกี่ยวพันโดยตรงกับการให้กำเนิดชีวิตใหม่ ในกาลต่อมาสถานภาพสตรีในกรีซและโรมันโบราณจะด้อยกว่าบุรุษมาก เมื่อชาวยุโรปรับนับถือศาสนาคริสต์ ผู้หญิงก็กลายเป็น “ตัวเย้ายวนชาย” ตามความเชื่อในพระคัมภีร์ไบเบิลว่า อีวา สตรีคนแรกเป็นผู้ชักนำให้อาдамหลงผิดกินผลไม้ต้องห้าม ฝ่าฝืน

คำสั่งพระเจ้าเป็นเจ้า ฉะนั้น ในคริสตศาสนา สตรีจึงเป็นมนุษย์ชั้นรองต้องอยู่ในความควบคุมของบุรุษ สตรีที่มีความสามารถโดดเด่นกว่าบุรุษหรือมีความเป็นผู้นำเด่นชัด อย่าง โจน ออฟ อาร์ค จึงเป็นสตรี "วิปริต" นอกกระบวน เข้าข่ายแม่มดหรือผู้มีเวทมนตร์มายา ซึ่งได้มาจากปีศาจร้าย (Satan)

ในการวิเคราะห์วิวัฒนาการของนิทานพื้นบ้านและเทพนิยายยุโรป ฟรานซ์ (Franz 1996) โยงแม่มดและแม่เลี้ยงในนิทานเข้าด้วยกัน และตีความโดยใช้จิตวิทยาแนว jung (Jung) อธิบายว่า แม่มดหรือแม่เลี้ยงนั้นเป็นตัวแทนของส่วนของจิตวิญญาณเพศหญิง (anima) ในระดับจิตไร้สำนึก ด้วยเหตุที่มีพลังร้ายและรุนแรง หากปราศจากการเชื่อมโยงกับจิตสำนึก หรือไม่มีการควบคุมก็อาจเป็นอันตรายกับตนเองและผู้อื่น ตามการตีความนี้ ตัวเอกในนิทานถือว่าเป็นตัวแทนของจิตสำนึกที่จะต้อง "ปราบ" แม่มด" อนึ่ง การเชื่อมโยงแม่มดกับแม่ที่ชั่วร้ายน่าสะพรึงกลัว ("terrible mother") นั้นเป็นสิ่งที่นักคติชนวิทยาตะวันตกยอมรับโดยทั่วไป (Burrows, Lapides และ Showeross, 1973) แท้ที่จริง "แม่ร้าย" นี้ หมายถึง ภาพลักษณ์เชิงลบของสตรีเพศไม่ว่าจะเป็นแม่แท้ หรือแม่เลี้ยง นักวิชาการตะวันตกที่ศึกษาเทพนิยายบางคน (Duffy 1972 : 258) กล่าวว่า "แม่เลี้ยงในเทพนิยายมักจะหมายถึงแม่จริง ๆ ที่พรางตัวอยู่" กล่าวคือ ภาพของแม่แท้หรือผู้หญิงที่คนเราเกลียดกลัวจะแสดงออกในภาพแม่เลี้ยงหรือแม่มดเพื่อเลี่ยงการวิจารณ์แม่แท้หรือผู้หญิงโดยทั่วไป น่าสังเกตว่า ในนิทานไม่มีตัวร้ายที่เป็นพ่อเลี้ยงหรือพ่อมด ตัวละครเพศชายสูงวัยที่เป็นพ่อหรือกษัตริย์ หรือทั้งสองอย่างจะไม่เป็นตัวร้าย นับว่าภาพลักษณ์ของตัวละครทั้งสองเพศต่างกันชัดเจนในนิทาน

ในการศึกษาเชิงมานุษยวิทยา เชื่อกันว่าการใช้เวทมนตร์และการล่าแม่มดเกิดขึ้นเมื่อมีความเปลี่ยนแปลงทางสังคม โดยเฉพาะในชุมชนขนาดเล็กที่มีความขัดแย้งระหว่างบุคคลซึ่งใกล้ชิด ความขัดแย้ง ความอึดอัดคับข้องใจ อาจเป็นสาเหตุให้บุคคลในสังคมหากำจัดผู้ที่ตนเห็นว่าเป็นเหตุ หรือหาแพะรับบาป ผู้ที่มีความแตกต่างจากผู้อื่นในทางสังคมนั้น ปกติมักตกเป็นเหยื่อที่ถูกกล่าวหาว่าเป็นผู้ใช้เวทมนตร์ ในสังคมยุโรป ซึ่งคริสตศาสนาเป็นศาสนาหลัก ชาวฮิวซึ่งเป็นชนต่างศาสนาและเดินทางเศรษฐกิจมักตกเป็นแพะรับบาปเวลามีเหตุวิกฤตในชุมชน โจน ออฟ อาร์ค ซึ่งเป็น "ผู้หญิงเก่ง ผิดปกติ" สมัยนั้นมีความโดดเด่นแตกต่างจากคนสมัยเดียวกัน จึงไม่แปลกที่จะต้องถูกกล่าวหาว่าเป็นแม่มด ผู้ใช้เวทมนตร์จึงมีความสามารถผิดจากหญิงหรือแม่แต่ชายอื่น ๆ ในยุคเดียวกัน อย่างไรก็ตาม ใดก็ตามที่ผู้หญิงเรือนแสนถูกเผาทั้งเป็นด้วยข้อหาเป็นแม่มดก็ดี การที่ตัวร้ายจำนวนไม่น้อยในนิทานเป็นแม่มดก็ดี น่าจะแสดงให้เห็นถึงอคติของคนตะวันตกที่มีต่อสตรีเพศเป็นพิเศษ สำหรับเวทมนตร์มายาหรืออันตรายร้ายกาจของแม่มดนั้น ถ้ามิได้แสดงถึงอคติสูงส่งของสังคมต่อผู้หญิง ก็คงจะสะท้อนความสามารถอันโดดเด่นของผู้แปลกแยกจากสังคมเหล่านั้น หรืออาจจะแสดงทั้งสองอย่างรวมกัน อาจเพราะโดดเด่น จึงต้องตกเป็นเป้าแห่งความเกลียดชังของสังคม (ซึ่งกำกับโดยผู้ชายเป็นหลัก) ก็เลสเตนหา

หรือความอ่อนแอประจำตัวบุคคล ถูกซ่อนหรือปรับเปลี่ยนสอดใส่ในตัวแม่มด ภาพที่เสนอมจึงบิดเบือนไป แทนที่จะแสดงว่าตัวเอกในเรื่องเป็นผู้อ่อนแอ ลุ่มหลงในกิเลสตัณหา กลับกลายเป็นว่าตัวละครนั้น ๆ ถูกแม่มดมายั่วยุให้หลงเล่ห์จนเป็นอันตราย กรณีที่เห็นชัดเจนก็คือเรื่องนางเซอร์ซี แม่มดในนิทานกริมม์ หรือแม้แต่แม่มดในเรื่อง แมคเบธ (และแม้ภรรยาของแมคเบธเองก็เข้าข่ายเดียวกันนี้)

ด้วยเหตุฉะนั้น ในการอ่านนิทานหรือเรื่องที่มีแม่มด ผู้อ่านควรคำนึงด้วยว่าในความเป็นจริง บุคคล หรือสังคมที่ว่ากันว่าถูกแม่มดกระทำนั้น อาจเป็นผู้มีปัญหาหรือความอ่อนแอทางจริยธรรม ซึ่งพยายามซ่อนไว้และเบี่ยงเบน บิดเบือนว่าประสบภัยจากเล่ห์กล หรือความชั่วร้ายของแม่มดเหยื่อสังคม นับแต่โบราณกาล

Bibliography

- Burrow, David J., Lapedes, Frederick R. and Shawcross, John T. 1973. *Myths and Motifs in Literature*. New York : The Free Press.
- Duffy, Maureen, 1972. *The Erotic World of Faery*, Great Britain : Panther Books.
- Franz, Marie - Louise von. 1996. *The Interpretation of Fairy Tales*. Boston : Shampala.

